

Bakü Devlet Üniversitesi

Tarih Fakültesi

Asya ve Afrika Ülkeleri Tarihi Bölümü

Doç. Dr. Refik İsmayilov

HALİFE AL-MÜTASİM ZAMANINDA (833-842) MISIR' DA TÜRKLER

Araştırmacılar Halife al-Müt'asim'den (833-842) bahsederken Nizam ül-Mülk'ün onun hakkında yazdığı: «al-Müt'asimin üç zaferi olmuştur, hepsi de İslam dünyasında ses getirmiştir: Birincisi Rum üzerine kazandığı zafer, ikincisi Babak üzerine kazandığı zafer ve üçüncüsü Tabaristanlı Mazyer'i yenmesidir. Bu üç zaferden birinin gerçekleşmemesi İslamiyet'in yayılmasını engellerdi» sözlerini özellikle vurgularlar¹. Bu sözlere şunu da ekleyebiliriz; al-Müt'asim'in bu zaferlerinde çeşitli Türk boylarından kişilerin de rolü olmuştur. Halife al-Ma'mun'un (813-833) hâkimiyetinin son yıllarında orduda Türklerin sayısı çok hızlı bir şekilde artmış ve sonraki dönemlerde Türkler bir askeri güç olarak merkeze oturmuşlardır. Onun hilafeti döneminde siyasi ve askeri yaşamda önemli rol oynamış Türk kumandanları arasında öne çıkan isimler Afşin, Aşnas, Buğas-Sağır, Buğal-Kabir vs.

Ağustos 833 tarihinde al-Ma'mun'un ölümünden sonra halife olan al-Müt'asim orduda ve idari yapıda Türkleri yüksek görevlere getirmiş, onları kendinin ve Hilafetin koruyucusu durumunda görmüştür. Türkler toplumun imtiyazlı kesimi oldu. Nitekim, daha önce Türklerin orduya alınması döneminde al-Müt'asim bu meseleye hüsusi önem veriyordu. O, 814/815 yılından başlayarak Türk gençlerinin Bağdat'a getirilmesi ve onlara harp sanatının öğretilmesine şahsen önderlik etti ve bu sebepten sonraları öne çıkan tüm şanlı Türk komutanlarını -örneğin, İtah, Aşnas vs. gibi- taltif etmiş onlarda halifeye bağlılıklarını sunmuşlardır. al-Müt'asim'in iktidara gelişi ile ilgili tartışmalar yaşandığı dönemde Türkler ona sahip çıkmışlar, onun halife olmasında önemli rol

üstlendiler². al-Müt'asim'in Türklerle işbirliği sonraları daha da güçlendi. Devlet işlerinde Arap ve Farsların gittikçe geri planda kalması ve Türklerin öne çıkması gibi bir süreç başladı. Samara kentinin yapımı, al-Mut'asim'in kendi ikametgâhını ve Türk askerlerini oraya taşıması bu sürecin zirvesi oldu.

Peki bu süreç bizim araştırmamızın konusu olan Mısır'da nasıl gerçekleşmiştir?

al-Mut'asim Halife olmadan önce 829 yılının başlarında, Mısır'a vali atanmıştı. O, ülkede şiddetlenen isyanı³ yatıştırmak için Türklerden oluşan dört bin kişilik ordu ile Mısır'a gelmiş, isyancılara karşı mücadelede başarılı olmuştur. Ülkede istikrar sağlandıktan sonra al-Mut'asim Mısır'da kalmadı. Fakat ülkenin idaresini atadığı kişilere devretti ve onlar arasında birçok Horasanlı Türk memur -hatta valiler- vardı.⁴

Olayların sonraki gidişatında ise Mısırın askeri-siyasi yaşamında Türklerin, özellikle Abbasi Halifeleri döneminde onların askeri hizmetine girmiş ve yeni Müslüman olmuş - mesela, Afşin, Aşnas at-Turki, Raşit at-Turki vs. gibi- kesimin aktif iştirakı kaçınılmaz oldu. Al-Mut'asim'in Halifeliği döneminde ise bu gelenek daha da genişledi ve Arapların, özellikle sülale-aşiret aristokrasisine güçlü bir darbe vuruldu. Onlar toplumun, - somut olarak Mısır'da- imtiyazlı üyeleri olmak statüsünden mahrum edildiler. Bu açıdan, halife al-Mut'asim'in Mısır ile ilgili ilk işi devlet hazinesinden belirli ödemeler alan Arapların adlarının çıkarılması hakkında vali Keyder Nasr ibn Abdullah'a (832-834) talimat vermesi oldu.⁵

Fikrimizce, halifenin bu çalışması önceki yıllarda Mısırda devletin güvenliği için tehlike oluşturan bir sıra olayların oluşmasında ve gidişatında bu güçlerin ya bilvasıta katılması, ya da tarafsız kalmalarından kaynaklanıyordu ve onların cezalandırılması anlamını taşıyordu. al-Mütasim tarafından Soğd⁶ vali Keyder Nasr ibn Abdullahın ve etrafındaki gayri-Arapların kendi görevlerinde kalmasına ve sonra da Mısır'ın yönetilmesinin Türklere devredilmesinde bu kişi esas rol oynamıştır

Halife al-Mut'asim'in Arapları imtiyazlardan mahrum etmesi Mısır'da ciddi itirazlarla karşılandı. Lehm ve Cüzam gibi Arap aşiretlerinin liderleri⁷ Yahya ibn al-Vezir al-Curevi'nin başkanlığında ayaklandılar ve mevcut hâkimiyeti tanımadıklarını bildirdiler. Haber vali Keydere ulaştığında, isyancılara karşı savaş

hazırlığını başlattı.⁸ Fakat Nisan 834'te vali aniden öldü ve Mısır valiliğini üstlenmiş oğlu al-Muzaffer (IV.834-VIII.834) onun yerine geçti. Halife al-Mut'asim de anında bununla ilgili ferman çıkarttı⁹. Al-Muzafferin orduları Tinnis Gölü yakınlarında isyancıları darmadağın etti. Yahya ibn al-Vezir al-Curevi esir alındı, sağ kalanlar dağıldılar.¹⁰

Bu olayın ardından halife al-Mut'asim 834 yılının Haziranı'nda Mısır valiliğini Türk komutan Aşnasa verdi. O da artık bir kurala çevrilen adet üzere valiliğin icrasını kendi vekili gibi al-Muzeffere bıraktı. Kısa bir süre sonra onu Musa ibn Abu-l-Abbas ile değiştirdi.

Musa ibn Abu-l-Abbas'ın (VIII.834-I.839) hâkimiyeti zamanında Mısır'da istikrarın sağlanması dikkat çekicidir. Vergiler toplanıyor, durum iyileşiyor ve karışıklar azalıyor. Gerçi, onun hâkimiyetinin ilk yıllarında al-Hufda bazı güçlerin memnuniyetsizliğinin de farkındaydı. Fakat Musa ibn Abu-l-Abbas barış yolu ile onları sakinleştirmeyi başarmıştı.¹¹ Bütün bunların arkasında Aşnas görünüyordu. Çünkü o, Hilafetin en büyük ordu komutanlarından idi. Halifeye yakınlığı ile biliniyordu. Bizans'a karşı savaşların aktif ve yenilmez iştirakçisi idi.¹² Tabii ki, Mısır'daki güçler de onun bu ününden habersiz olamazdı.

Hem de bu dönemde al-Mut'asim'in orduları Azerbaycan'da Babek'in komutası altında yıllardır devam eden Hürremiler Harekâtına karşı başarılı askeri operasyonlar yürütüyordu. Beklenen sonuç 837 yılında geldi ve Hürremiler mağlup edildiler, Babek ise esir alındı.¹³ Bu zaferde ordu komutanının yanı sıra Afşin'in ve Türk savaşçıların da rolü büyük olmuştur. Bu zafer, bir taraftan, Hilafette Türkleri sorun çözücü olarak söz ve nüfuz kazandırsa, diğer taraftan, onların kendi aralarında hâkimiyet uğruna mücadelelerini artırdı.¹⁴ Onlardan her biri kendi pozisyonunu güçlendirmek için tüm fırsatlardan yararlanmaya çalışıyordu. Türklerin kendi aralarındaki mücadelerinin merkezinde duran şahıslardan biri Aşnas at-Türki idi. 839 yılının Ocak ayında Mısır valiliğini onun adına yönetmek için Türk Malik ibn Keyleri görevlendirmesi¹⁵ de tesadüfi sayılmamalıdır.

Çok enteresandır ki, kaynaklarda Malik ibn Keyder (I.839-I.841) döneminde Mısır'da istikrarın bozulduğuna dair bilgilere rastlanmıyor. Tam tersi, orta çağ yazarları onun, Halifenin istediği kadar haraç topladığını ve Bağdat'a gönderdiğini, ülkeyi çok iyi bir şekilde yönettiğini yazıyorlar. «O, amelinde temkinli, akıllı, tebdirli, iyi siyasetçi, vakur bir amir idi. Halifenin hizmetinde olmuş, en büyük komutanlardan idi».¹⁶ Malik ibn Keyder, şahsiyeti hakkında güzel sözler yazılan az sayıda Mısır valilerinden biri sayılabilir. O, ülkeyi 841 yılının Ocak ayına kadar yönetti.¹⁷ Aynı tarihte Aşnas at-Türki Malik ibn Keyder'in yerine Ali ibn Yahya al-Armini (I.841-III.843) gönderdi.

Daha önce hakkında konuştuğumuz şahsiyetlerden farklı olarak biz Ali ibn Yahya al-Armini ile ilgili bazı noktalara özellikle değinmek istedik. Bunlardan birincisi kaynaklarda onun Mısır'daki çalışmaları ile ilgili ya hiçbir bilgiye yer verilmemekte ya da çok az bilgi veriliyor. Örneğin, al-Kindi Ali ibn Yahya al-Armini'nin Mısır şurtası başkanlığına Muaviya ibn Muaviya ibn Nuim adlı şahsı ataması ve valiliğinin halife al-Mu'tasimin 842 yılının Aralık ayında ölümüne kadar sürmesinden başka hiç bir şey yazmıyor.¹⁹ İbn Tağriberdi bu bilgilere şunları eklemiştir: «[Ali ibn Yahya al-Armini] Mısır vilayetlerinde durumu iyileştirmeye ve asileri ezmeye başladı».²⁰ Ali ibn Yahya al-Armininin halife al-Mu'tasim'den sonraki çalışmalarına değinen İbn Tağriberdi onun halifeler al-Vasik (842-847) ve al-Mütevekkil (847-861) kardeşler döneminde de büyük saygı kazandığını, Bizansla savaflara katıldığını, zaferler kazandığını, belirli araziler ve kaleleri ele geçirdiğini, ikinci defa Mısır'a vali atandığını ve diğer işlerini daha geniş şekilde kaleme almıştır.²¹

Ali ibn Yahya al-Armini ile bağlı ikinci nokta ise onun nesebidir. Araplarda neseb şahsın hangi kabileye bağlı olduğunu bildirir. Fikrimizce, burada kabile, sülale ve aile ile bağlılık yoktur. Diğer meseleye gelince, onlardan biri nesebi etnik mensubiyet göstericisidir. Bu açıdan Ali ibn Yahya'nın Ermeni kökenli olduğunu düşünmek mümkün. Fakat bu ihtimalin de delili yoktur. Buna göre, Mısır'ın Arap menşeli olmayan valilerinden bahs eden orta çağ yazarları, bir kaide olarak, onların etnik mensubiyetini çeşitli şekillerde -örneğin, Acem, Fars, Türk ve bazı hallerde Horasanlı gibi-

bildiriyorlar. Kullandığımız kaynaklarda onunla ilgili bu tür bilgilere rastlanmıyor. Ali ibn Yahyan'ın nesebinin yer adı ile somut olarak al-Arminiye inzibati birimi ile bağlılığını söylemek daha doğru sayılabilir.

Yeri gelmişken kaydelim ki, Ali ibn Yahya al-Arminin'in sonraki faaliyetinden bahs eden İbn Tağriberdi; onun 863 yılının başlarında Bizansla savaşlardan sonra Arminiye'den Mayyafarigine²² geri döndüğünü yazmıştır.²³ Bu malumatlardan belli oluyor ki, Ali ibn Yahya Arminiye'den çıkana kadar orada kalmıştır. Fakat ne için ve ne kadar kaldığına dair hiç bir işaret yoktur.

Birinci halde o, Arminiye'de ya yaşamış ya da görevlerde bulunmuştur. Hilafetin bu veya başka bölgelerinde yaşayan veya çalışan asker, devlet adamlarının nesebini bu yerin adına göre anma hakkında bilgiler yeterince var. Ali ibn Yahya'nın nesebinin de böyle menşeli olması ihtimali –ne yazık ki, elimizde malumatlar yoktur- istisna değildir.

İkinci halde, Ali ibn Yahya menşey itibariyle Arminiye'dendir ve nesebi de oradan kaynaklanmıştır. Bununla da ilgili bilgiler olmasa da, doğru olma ihtimali çoktur.

Ali ibn Yahya etnik köken itibariyle kimdir?

Bu suale cevap vermek için Arminiye inzibati birimi hakkında o dönemin problemlerini araştıran N.Veli' hanlının fikirlerine göz atalım: «VIII. yüzyılın başlangıcında Kafkasların işgal edilip bu topraklarda Arapların hâkimiyet kurulması ile varlığını da kaybeden Albaniya, Arap vilayeti Arrana (ar-Ran, Aran) çevrildikten sonra, **Arminiye** adlı yeni bir Arap inzibati isim verildi... Bizans inzibati-idari sistemine miras almış Araplar, başka yerlerde olduğu gibi, burada da eski döneme ait «**Arminiye**» ismini korumuşlardır. Güney Kafkasların işgal edilen bölgesinin yönetimini Debilde oturan Arap Canişini'ne havale etmişlerdir. Böylece, Sasaniler döneminde Hazaryanı vilayetleri ile komşu tüm Güney Kafkas vilayetleri birleştirilerek Adurbadagan -Azerbaycan ismi Arminiye ismi ile değiştirildi. Mehz'e göre (Arap kaynakları) Arminiye inzibati birimi ile birlikte Sasani inzibati vahidi de Azerbaycan ismini kullanıyorlardı. Albaniya ve Atropatena ile birlikte kuzeyde Darbent'ten güneyde Zencan'a kadar olan bölge tarihi Azerbaycan arazisine dahil edildi».²⁴ Bu da, şu ihtimali

akla getiriyor, Ali ibn Yahya tarihi Azerbaycandan ve etnik menşе itibari ile Azerbaycan'da yaşayan halklardan birinin temsilcisi, başka bir deyişle, Azerbaycanlı ve büyük bir ihtimalle Türktür.

O dönemde yaşayan Arapların söyledikleri gibi, «Azerbaycan - kadimden Türklerin yaşadığı bir ülkedir»,²⁵ ikincisi, Ali ibn Yahya'nın Türklerle yakın ünsiyeti ve işbirliği, Aşnasla yakınlığı ve onun vekili gibi Mısır'ı idare etmesi ve sonrasında da bu ilişkilerin değişmemesi düşüncelerimizin doğru olduğunu gösteriyor.

Sonuç olarak, halife al-Mut'asim döneminde Mısır'ın yönetimi Türk Aşnas'a verilmişti ve o da bu işi kendi atadığı ve etnik açıdan esasen Türklerden olan vekilleri vasıtasıyla gerçekleştirmiştir.

KAYNAKLAR

1. Низам аль-Мульк. Сиясет-наме. Перевод с персидского В.Н.Заходера. М., 1949, стр. 227-228; Adigeçen zaferler hakkında geniş bilgi verilmiştir: Ziya Bünyadov. Azerbaycan VII-IX asırlarda. Bakü, 1998, s.213-272.
2. E.A. Belyayev. Arabı, islam i arabkiy Xalifat v ranneye srednevekovye. M., 1966, s. 216-217 (sonralar: E. A.Belyayev. Arabı); N.Aхundova. Turki v sisteme gosudarstvennogo upravleniya Arabskogo halifata (VIII - ser. X vv.).Baku, 2004, s.149 (sonralar: N.Aхundova.Turki).
3. İsyarla ilgili geniş bilgi için bak: Р.И.Исмаилов. Восстание 829-833 гг. вЕгипте. Известия АН Азерб. ССР (серия, «История, философия, право»),1990, №3, с.43-49.
4. Al-Kindi Muhammed ibn Yusif. Vulat Mısır. Beyrut, 1959, s.208-216 (sonralar: Kindi. Vulat).
5. Kindi. Vulat, s.217. Not: Halife Ömer (634-644) 641 yılında siyahı veya kayıt listesi anlamına gelen divan adlı bir tesis kurmuş, oraya İslam devletinin oluşumunda hizmet gösteren şahıs ve aşiretlerin isimlerini yazdırmıştır. Divanda ismi geçenler fethedilmiş ülkelerden toplanan vergilerden müvafık pay alırlar. Bak: А.Мюллер. История Ислама, II, М., 2004, с.386; E.A.Belyayev. Arabı, с.148
6. Not: İbn Tağriberdi onun soğdlu (Soğd Mərkəzi Asyada Zarefşan ve Kaşkaderya çayları hövzesinde yerleşen arazinin ismidir - müellif.) kökenli ordu başçılarından olduğunu yazıyor. Bak: İbn Tağriberdi Camal ad-Din. An-nücum az-zahire fi mulk Mısır va-l-Kahire, al-cüz as-sanı. Al-Kahire, 1963, s.218 (sonralar: İbn Tağriberdi. Nücum).
7. Al-Kindi onların 500 kişi olduğunu yazır. Bah: Kindi. Vulat, s.218
8. orada ve İbn Tağriberdi. Nücum, II, s.223
9. orada
10. yine orada
11. İbn Tağriberdi. Nücum, II, s.232
12. orada
13. Z.M.Bünyadov. Azerbaycan VII-IX əsrlərdə, səh.242-256.
14. H.Aхundova. Turki, s.161-216.
15. Kindi. Vulat. s.219; İbn Tağriberdi. Nücum, II, s.239

16. İbn Tağriberdi. Nücum, II, s.239.
17. Not: O, aynı yılın haziranında İskenderiyede öldü. Bkz: Kindi, Vulat, s.220
18. Kindi. Vulat, s.220; İbn Tağriberdi. Nücum, II, s.245 1
19. Kindi. Vulat, s.220
20. İbn Tağriberdi. Nücum, II, s.245
21. orada
22. Not: Mayyafaringin al-Cəzirede (Mesopotomyada) aynı isimli vilayetin merkezi kentidir. Bkz: Ибн Хордадбек. Книга путей и стран. Перевод с арабского, комментарии, исследование, указатели и карты Н.Велихановой. Баку, Элм, 1986, сс.92, 271.
23. İbn Tağriberdi yazıyor: «summe ade gafilen min Arminiye ile Mayyafarigin - Arminiyyeden Mayyafarigine geri döndü». Bkz: Nücum, II, s.245
24. N.Velihanlı. Hilafatin Azərbaycanda inzibati siyaseti, idareteme sistemi ve göç siyaseti, - Azərbaycan Tarihi, II cild, (III-XIII əsrin I rübü), Bakü, Elm, 1998, s. 179-180: yine onun: Arap Hilafeti ve Azərbaycan. Bakı, 1993, s.34-38
25. Z.Bünyadov. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə, s.174